

настрої сьогоднішнього віруючого і не протистояти тому вияву християнства, який є вже вчорашнім днем, посилаючись при цьому на традицію. Віломий вислів: традиції попередніх поколінь як кошмар тяготить над розумом і діяльністю нових.

В житті позахристиянських конфесій останні роки не відзначаються чимось особливим. В ісламі наростають впливи ваххабізму. Релігійний чинник постає все більше засобом національного самоутвердження кримських татар, а відтак зустрічає всіляку протидію цьому з боку московсько-православних півострова. Донецький ісламський регіон продовжує й далі політизуватися. Веде активну боротьбу із іншими чотирма управліннями мусульман країни ДУМУ, очолюване шейхом Ахмедом Тамімом. Хоч він себе подає за муфтія України, але інші мусульманські течії не визнають це, аргументуючи часто хабашістською спрямованістю ДУМУ.

Іудаїзм України загалом також є неспокойним. Тут маємо шість різних його течій, які далекі від толерантності у своїх відносинах. Що стосується неоорієнталістських чи рідновірських конфесій, то тут в останні роки спостерігалася стабілізація їх кількісних виявів, навіть деяке зменшення. Рідновірський рух, як і Православ'я України, роздирають гострі протиріччя.

Ті активні дії з організації і проведення Днів релігійної толерантності, різноманіття конференцій, які ЦеРІС У АР, У АРС, Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ разом із Держкомнацрелігій проводилися в різних регіонах країни, загалом дали свої плідні наслідки. Ми не маємо організованого керівництвом Церков відкритого протистояння між різними релігійними об'єднаннями в Україні. Більше того, вони із зацікавленням і своєю активною участю сприймають ті міжконфесійні заходи, які нами проводяться, прагнуть донести до громадськості інформацію про себе. Будемо сподіватися, що й для України третє тисячоліття зрештою стане добою толерантності міжконфесійних відносин. Тут треба усвідомити, що Христос, коли говорив, щоб всі були ОДНО, закликав не до організаційного поєднання, а духовного. **Основою цього могло б ефективно слугувати моральне вчення всіх конфесій, яке хоч в своєму словесному вираженні є різним, але у змістовному наповненні майже ідентичне.**

7. ГРОМАДЯНСЬКА РЕЛІГІЯ ЯК ЗАСІБ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ МІЖКОНФЕСІЙНОГО ДІАЛОГУ

Як це не дивно, але в Україні чомусь не прийнято говорити про громадянську релігію. Дехто, зважаючи на актуалізацію нами цього феномену, прагне звинуватити Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ в антиконфесійних (подеколи навіть називають конкретні релігії чи конфесії) намірах. Дехто в цьому вбачаємо прагнення знайти якесь духовне підґрунтя

для можливих в нашій країні тоталітарних режимів. А між тим побудова в Україні громадянського суспільства мала б актуалізувати не лише вивчення громадянської релігії, а й діяльність із впровадження цього феномену в процес вибудовитакного суспільства, з яким вона прямо корелюється.

Громадянська релігія вже має свою історію. Тією чи іншою своєю формою (може так не називаючись) вона поставала супутником всієї історії США, а подеколи – й деяких країн Європи. Так, в Америці релігія, незалежно від її конфесійних визначеностей, завжди була невід’ємною складовою життя її громадян. Найбільш свіжі результати генерального соціологічного дослідження (GSS) засвідчують, що майже 63% американців вірять у Бога без будь-яких вагань і сумнівів, а не вірять лише 2,2%. Американці завжди поставали як “нація з церквою в душі”, країна з рівними правами різних конфесій. Так, згідно Біллю про права – першим десяти поправкам до Конституції США, прийнятим ще в 1791 році - “конгрес не повинен видавати закони про введення будь-якої релігії або ж заборону вільно сповідувати будь-яку релігію”. Ми маємо живі приклади того, як, враховуючи це, не допускається в навчальні заклади Америки не то що викладання якихось релігійних предметів, а навіть натяк на якусь конфесійну символіку. Це не те що в нас в Україні, де Президент в духовній сфері діє „по поняттям”, вводячи на свій антизаконний розсуд волюнтаристським указом-розпорядженням якусь етику віри в навчальні плани шкіл, в поліконфесійній країні свята і події з історії однієї конфесії зробив фактично державними. За умови залишення В.Ющенка Президентом України на нову каденцію процес втручання вищої влади у релігійне життя може призвести до постановня навіть державної церкви.

Поняття “громадянська релігія” вперше ввів у вжиток французький мислитель XVIII століття Ж.-Ж.Руссо з метою обґрунтування можливості лояльного ставлення прихильників різних віросповідань і навіть невіруючих до громадянських добродітностей і держави. Згідно із його вченням, “для Держави надто важливо, щоб кожний громадянин мав релігію, яка спонукала б його любити обов’язки; проте догмати цієї релігії цікавлять державу та її членів лише постільки, поскільки ці догмати відносяться до моралі й обов’язків, які той, хто її сповідує, зобов’язаний виконувати щодо інших. Без них неможливо бути ні добрим громадянином, ні вірним підданим”(Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. – М., 1998. – С.311-312). Оскільки сповідання цієї віри повністю громадянські, то догмати її встановлює суверен. Вони мають бути простими, не чисельними, чіткими, без будь-яких роз’яснень. Серед позитивних догматів громадянської релігії Ж.-Ж.Руссо виділяє такі: визнання існування всемогутнього Бога, потойбічного життя, щастя праведних й покарання злих, святість суспільного договору і законів. Серед негативних догматів мислитель називає лише нетерпимість.

Ідеї, дещо аналогічні громадянській релігії, обстоював в Україні М.Драгоманов. Його **громадська Церква** поставала своєрідним еталоном на той час всенародної релігії для України. Вона виглядала найпоступливішою

із всіх релігійних об'єднань. А це тому, що мислитель вважав громаду основою людського життя. М. Драгоманов був впевнений, що на шляху громадської церкви не стане ні православ'я, ні католицизм, ні уніатство, а протестантизм навіть допоможе цьому. Бо ж “нерозумним ділом” є нав'язування людині тієї віри, до якої вона не має поваги. “Силувати ж людину показувати про людське око пошану до Бога, коли він її не чує, то значить ображати самого Бога, бо навіть і людина не бажала б собі щирої шаноби” (Драгоманов М. Про волю віри. – К., 1917.- С. 5).

Проте поняття “громадянська релігія” найбільше характеризує релігійного життя насамперед США. В широкий науковий обіг його ввів американський соціолог Р. Беллах. Власне, він змодельював громадянську релігію, подав її як своєрідне духовне утворення, що відображає трансцендентні наміри політичного процесу. Бог його громадянської релігії позаконфесійний, але віра в нього є неодмінним атрибутом кожного громадянина країни. Хоч Бог громадянської релігії і не тотожний християнській Трійці, мусульманському Аллаху, а чи ж богу якоїсь іншої релігії, але за своєю суттю він при цьому абстрагований від різних традиційних релігійних концептів Всевишнього, зберігає їх атрибути. До нього під різними іменами (покровитель Всесвіту, Всемогутня Істота, Абсолют, Всемогутність тощо) в своїх інаугураційних промовах апелювали всі американські (та й не тільки) президенти. Бог громадянської релігії є таким творцем, який опісля не втручається в повсякденне життя. Кожна людина, яка його приймає, постає у ролі його своєрідного замовника. Керуючись благістю такого Бога, розглядаючи його як свого помічника, вона сама може бути творцем власної долі.

Таким чином, громадянська релігія не конкурує з трансцендентними релігіями, а своєрідно вибудовується над ними, закликаючи всіх віруючих (і навіть невіруючих) поклонитися Всевишньому. Кожна людина водночас в рамках громадянської релігії має право по-своєму, конфесійно виявляти це поклоніння.

Характерною ознакою громадянської релігії є апеляція до божественного провидіння і покровительства, яке нібито може виявлятися на індивідуальному, державному і наддержавних рівнях. Ця релігія, як така, може відігравати не лише позитивну роль засобу консолідації народу полінаціональної чи поліконфесійної країни, а й поставати в ролі засобу формування національного егоїзму, відчуття своєї зверхності в поліетнічному просторі, а звідси – й права нав'язувати своє переконання й волю іншим. Громадянська релігія під ідею якогось месіанського покликання певного народу може підлаштовувати його гегемоністські устремління, шовіністичну політику. Ось як оцінив це відомий свого часу американський політичний діяч У. Фулбрайт: “Велика нація дивно вважає, що її сила – прояв Божого благословення, чим покладається на неї особлива відповідальність за долю інших народів, яка полягає в тому, щоб переробити їх за своїм образом і подобою. Сила приймає себе за добродійність і схильна вважати, що вона

все може. Раз навіявши собі ідею свого призначення, велика держава не в змозі полишити думку, що вона може й повинна здійснити волю Божу”(Фулбрайт У. Самонадеянність сили. – М., 1967. – С.11).

Таким чином, націоналістичне спотворення смислу громадянської релігії може слугувати підставою для неадекватного вираження притаманного їй демократичного орієнтування в зовнішній діяльності країни її побутування. Це щодо США відзначив навіть той же Р.Беллах: “Ця небезпека ніколи не була такою великою, як сьогодні. Вона полягає не стільки в імперіалістичній експансії, за яку нас засуджують, скільки в прагненні асимілювати всі уряди чи партії в світі, які підтримують нашу поточну політику чи звертаються до нас за допомогою, розглядаючи їх як носіїв вільних інститутів або демократичних цінностей” (American Civil Religion. – New-York, 1974. – Р. 36).

Відкинувши спровоковану громадянською релігією ідею “нації-визволительки”, “вищого призначення”, ми все ж віднаходимо позитивну її роль в національно-політичній консолідації поліетнічних чи поліконфесійних країн. Саме в цьому виявляється та її сутність, яку виокремив Р.Беллах в своєму визначенні: “Під громадянською релігією я розумію такі релігійні виміри, які мають місце в житті кожного народу, за допомогою яких він інтерпретує свій історичний досвід у світлі трансцендентальної дійсності (Bellah R. The Broken Convenan: American Civil Religion in Time of Trial. – New-York, 1975.- Р. 2). В іншій своїй праці Р.Беллах, описуючи громадянську релігію як невід’ємний компонент ідеології США, розглядає її вже як ті спільні складові релігійної орієнтації, яким мають слідувати американці у своїй діяльності. “Ці моменти відіграють ключову роль в розвитку американських інститутів і постають в ролі постійного релігійного аспекту структури американського життя, включаючи і політичну сферу. Ці публічні релігійні виміри виражаються через сукупність вірувань, символів та ритуалів, які я називаю американською громадянською релігією... Вона здійснює, окрім інших функцій, релігійне узаконення (легітимізацію) вищих політичних авторитетів” (American Civil Religion. – Р. 24).

“Енциклопедичний релігійний словник”, видрукуваний у Вашингтоні в 1979 р., під “громадянською релігією” розуміє “прийняття певної сукупності цінностей, символів та ритуалів, що ґрунтуються на універсальних та трансцендентних істинах, які служать поєднуючою силою і центром значень для нації... Громадянська релігія може сприяти підриву основ християнського одкровення. В США це виявлялося в періоди національних криз, які зводили місію християнства до обоженного витлумачення національної долі” (Encyclopedic Dictionary of Religion. – Washington, 1979. – Р. 799).

Після введення в 1967 р. Р.Беллахом в широкий науковий обіг поняття “громадянська релігія” воно зазнало значної конкретизації. Якщо Р.Беллах, як ліберальний професор університету м. Берклі, розглядав цю релігію в ролі універсального зразка для всього людства, попервах змодельованого в США, то консервативні витлумачувачі його вчення вже наголошували на

національній винятковості Америки, на необхідності не вчитися в неї, а підпорядковуватися їй.

Якщо світоглядним ядром громадянської релігії є віра у Вищу Силу – Абсолют, то своєрідним об'єктом поклоніння в ній виступають існуючі реально соціальні і політичні структури, які розглядаються як засіб досягнення Божественної мети. Як це відзначає дослідник феномену громадянських релігій І.Задорожнюк, в громадянській релігії “Бог постає схемою, що наповнюється живим змістом у тому випадку, коли прихильник того чи іншого традиційного віровчення співвідносить свої вірування з почуттям патріотизму” (Задорожнюк І.Е. Гражданская религия в США // Религии мира. Ежегодник –1986. – М., 1987.- С. 53).

В ідеологічній системі громадянської релігії власне релігійні елементи зведені до мінімуму, а релігійна лексика, символи, фразеологія і культові елементи використовуються для впровадження цілком земних завдань. Громадянська релігія значимі події в житті певного народу, зокрема в його навіть поліконфесійній історії, пояснює якимись надприродними чинниками. Якщо ці події мали сприятливий характер, то вони розглядаються як Боже благовоління, а якщо негативний – то як свідчення відходу від божественних заповідей і своєрідне випробування. Певною мірою так підійшли до української історії кирило-мефодіївці в своєму “Законі Божому” або ж “Книзі буття українського народу”, вписавши українців своєрідно в контекст світової історії християнства. Подібно витлумачує українську історію і духовний вчитель РУНВіри Лев Силенко.

В обрядову систему громадянської релігії включається поклоніння національному прапору, вшанування монументів видатних осіб свого народу, місць визначних подій в його історії, організація національних свят, різних громадянських церемоній тощо. Громадянські релігії мають і свої своєрідні “священні писання”. Окрім Конституції, ними є твори видатних духівників нації. В ролі “священного передання” постають промови глав держави, різні політичні документи органів Верховної влади. Одним із культових елементів громадянської релігії є інаугурація президентів, їх клятва на якійсь священній книзі і перед державним прапором. Державний прапор постає складовим елементом громадянських подій (вступ до армії, реєстрація народження дитини і нової сім'ї, видача деяких документів та ін.). Національний гімн і прапор виступають в ролі своєрідних символів віри громадянської релігії. Їх вплив на свідомість, що має важливе значення у формуванні громадянських почуттів, починається ще з дошкільного віку. Саме вкорінене у свідомість кожного почуття громадянськості є основним виявом віднесення до громадянської релігії. В цьому відношенні прикладом для інших країн могли б служити США, де державний прапор розвівається над або біля кожної державної установи, де кожний знає слова і мелодію національного гімна і співає його при кожній важливій для Америки події.

Однак, незважаючи на те, що в кожного американця надто розвинуте це почуття, основні положення громадянської релігії вони витлумачують по-

різному. “Навіть якщо розповісти представникам різних соціальних груп, що таке громадянська релігія, то виявиться, що вона відмінна у тих, хто веде, і у тих, кого ведуть, у тих, хто проповідує з кафедри, і у тих, хто сидить перед ними на церковній лаві... Вона має своє ліве і праве крило, християнську, іудейську та мусульманську фракції, потойбічні та поцейбічні виміри, своїх критиків, пророків і прихильників” (Marty M. Nation of Behavers // New Haven. - London, 1976.- P. 196-197).

В громадянській релігії своєрідно переплітаються національна політична культура і традиції релігій, які існують в країні. В ній має місце обожнення національних цінностей, видатних національних діячів, національної історії та національних ідеалів. Характерно, що навіть на грошових одиницях США вміщено слова “Бог благословляє наші починання”.

Громадянська релігія визнає священним авторитет держави, її лідера, основних державних документів. Бог цієї релігії постає скоріше в ролі якогось гаранту суспільного порядку, закону і права, а не покровителя якоїсь милосердної істоти. Можливо тому її пропонують називати ще “публічною релігією”, “релігією республіки”, “національно-творчою релігією”, “політичною релігією”, “патріотичною релігією” тощо. Відомий сенатор Ю.Маккарті, характеризуючи це явище релігійного життя, відзначив, що тут “символи віри і політики стали, по суті, взаємозамінними і майже не відрізняються: Бог і країна, хрест і прапор, релігія і патріотизм” (Маккарті Ю. Вновь посетив Америку.- М., 1997. - С. 97).

Відтак громадянська релігія не відмінняє віровчення і культову практику сакральних релігійних течій, а певною мірою надбудовується над ними. Її функціональність – демократична чи тоталітарна – залежить від того, як прагнуть користуватися нею. Така релігія може слугувати національному відродженню, процесу державотворення країни, яка, одержавши незалежність, прагне нівелювати наявні серед її громадян значні етнічні й релігійні відмінності. В той же час вона може слугувати засобом експансії, обґрунтування взагалі неістотності етнічних ознак чи конфесійних визначеностей.

Громадянська релігія не тотожна національним, хоч і має з ними дещо спільне. Вона – понадконфесійна і понаднаціональна, хоча й сприймає, вбирає в себе святині різних етносів і конфесій, робить їх вселюдським культурним здобутком. Громадянську релігію не можна також ототожнювати і з світськими релігіями, які мають явно неприкритий ідеологічний підтекст, орієнтацію на певні суспільні сили, сакралізують певні духовні традиції і їх реальних носіїв. Цю відмінність можна побачити, порівнявши громадянську релігію США і світську релігію, а нею була марксистсько-ленінська ідеологія Радянського Союзу.

Питання формування в Україні громадянської релігії зустрічає суперечливі оцінки. Зрозуміло, що конфесійно заангажовані особи не можуть сприйняти її, бо ж вона є таким понадконфесійним утворенням, в якому

вирівнюються всі релігії, знімається питання істинності якоїсь із них. Не сприймають її із зрозумілих причин і ті, хто має антирелігійні світоглядні орієнтації.

Проте, незважаючи на цей негатив, думаю, що для формування у нас в Україні громадянської релігії належне підґрунтя все ж є. Це насамперед - поліконфесійність країни, відсутність в ній абсолютного і повсемісного домінування якоїсь однієї з конфесій, а тим більше – церкви. Навіть православ'ю в Україні належить половина існуючих його організацій, не говорячи вже про те, що десь третина віруючих країни відносять себе до цієї конфесії. Цьому формуванню сприяє не лише вікова поліконфесійна релігійна історія українського життя, а й домінуюча серед українців загалом міжконфесійна толерантність. Формуванню громадянської релігії в Україні ефективно сприяє діюче протягом всіх років нашої незалежності високою мірою демократичне законодавство про свободу совісті, зорієнтованість України на входження в різні світові та європейські структури, де свобода віросповідань розглядається як одна із важливих гуманістичних засад державотворення, історичного поступу.

Громадянська релігія в першому варіанті її функціональності повністю корелюється з основами того громадянського суспільства, яке утверджується в демократичній Україні. В разі її утвердження в нашій країні вона відверне прагнення деяких церков на статус державних чи єдинонаціональних, зніме суперництво між ними, прагнення до прозелітизму, відокремить не лише церкву від держави, а й державу від церкви. Громадянська релігія знівелює концепції “єдиноістинності” різних конфесійних систем, прагнення окремих церков стати державними, постане в ролі своєрідного буфера в міжконфесійних протистояннях.

Певною мірою процес її формування в Україні вже йде. В Преамбулі Конституції України сказано, що вона прийнята із усвідомленням відповідальності перед Богом. Новообраний президент дає клятву вірності своїй країні і народу на Конституції країни і Пересопницькій Євангелії. Найбільш чисельні церкви і релігійні організації беруть участь у святковій молитві у Софійському соборі з нагоди Дня незалежності України. Входить в життя свято національного прапора, формується система національних свят, пов'язаних з історією і культурою України, до відзначення яких прилучаються конфесійно різні спільноти. При широкій участі різноконфесійної громадськості визначаються найбільш вшановувані діячі української історії і культури, пам'ятки культури природні красоти України. Лише проросійськи шовіністично налаштовані особистості з міркуваннями соціалістичної доби або конфесійною зашореністю можуть вбачати в цьому вияв якогось національного егоїзму.

Що ж стосується прагнень якось убезпечити традиційні релігії від наступу на них громадянської, то тут слухними щодо них є вимоги того ж Р.Беллаха: “Насамперед історична релігія має заново визначити свою систему релігійних символів з тим, щоб надати смисл культурній творчості в

діяльності поцейбічного світу. Вона повинна зуміти зорієнтувати мотивацію, що дисциплінується через релігійні обов'язки на справи цього світу. Вона повинна сприяти розвитку солідаризованої та інтегрованої національної спільноти, не прагнучи при цьому ні підпорядкувати її своїй владі, ні розколоти, хоч це явно не має на оці санкціонування нації як вищої релігійної мети. Вона покликана надати позитивного значення тривалому процесу соціального розвитку і знайти можливим для себе високо оцінювати його як соціальне завдання, але при цьому знову ж не приймати соціальний прогрес за релігійний абсолют. Історична релігія має сприяти утвердженню відповідальної і дисциплінованої особи. Пристосовуючись до нового співвідношення між релігійним і світським в сучасному суспільстві, вона має знайти сили для того, щоб здобути свою власну роль як приватної добровільної асоціації й визнати, що це не суперечить її ролі як носія вищих цінностей суспільства” (Беллах Р. Социология религии // Американская социология: перспективы, проблемы, методы.– М., 1972. – С. 276-277).

Відтак для нашої країни актуальною є теоретичне осягнення української моделі громадянської релігії, розробка шляхів її практичного формування, визначення характеру і форм її співвідношення з діючими конфесіями і насамперед національно зорієнтованими християнськими церквами. Утвердження громадянської релігії у дійсність українського соціуму зніме наявне конфесійне протистояння, більше – прагнення окремих церковних інституцій видати себе за єдиного репрезента українського історичного поступу, виразника української духовності. Працюючи в сфері громадянської релігії, держава в особі її вищих чиновників не буде прагнути до конфесійного залюблення в неї, фаворизування з перспективних політичних міркувань якоїсь однієї церковної інституції тощо.

8. РЕЛІГІЙНІ ПОШУКИ МОЛОДІ УКРАЇНИ

Носієм постмодерних настроїв в Україні є переважно молоде покоління, яке зосереджене у великих містах. Саме урбанізація створює передумови для розвитку культурного та ідеологічного плюралізму й індивідуальної автономії. В багатоманітті існуючих світоглядних парадигм молодь прагне знайти себе, у тому числі й духовно. У зв'язку з цим релігія, як духовний феномен, з неминучістю входить у сферу зацікавлень молодого покоління.

Науково доведено, що найінтенсивніший період процесу релігійних пошуків особи припадає саме на молодіжні роки. Це – унікальний екзистенційний час, коли закладаються духовно-ціннісні преференції людини, визначається рівень її культури, ступінь включеності до соціуму, міра готовності до суспільнозначимої діяльності. Молодь потенційно є